

Κ. Ι. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν

Ο ΙΠΠΟΚΡΑΤΗΣ ΚΑΙ Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Στὸν ἀείμνηστο Νικόλαο Κ. Λοῦρο

Ὁ Ἱπποκράτης ὑπάρχει στὴν Ἱστορία, περιβλημένος ἀπὸ ἀτμόσφαιρα θρύλου. Γεννημένος στὴν Κω τὸ 460 π.Χ. —ἐννέα χρόνια ἤδη ἀφοῦ εἶχε γεννηθεῖ στὴν Ἀττικὴ ὁ Σωκράτης— καὶ φορτισμένος μὲ τὴ φήμη τῆς καταγωγῆς του ἀπὸ γενεὰ παλαιὴ Ἀσκληπιαδῶν, ἐπιβλήθηκε σὰν ἡ ἐνσάρκωση τῆς Ἱατρικῆς, ἀκόμη καὶ ὅταν δὲν ζοῦσε πιά, ἐπὶ αἰῶνες πολλούς.

Τὸ μέγιστο γόητρό του ἐξηγεῖ καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι πολλὰ ἔργα ἱατρικά, συγγραμμένα στὸν τέταρτο καὶ στὸν τρίτο π.Χ. αἰῶνα εἴτε ἀπὸ μαθητὲς του εἴτε ἀπὸ ἄλλους, περιλήφθηκαν στὴν Ἱπποκρατικὴ Συλλογὴ, ὡς ἐὰν ἡ ἔγκυρη Ἱατρικὴ βρισκόταν ἀποκλειστικὰ στὸ πνεῦμα τοῦ διάσημου αὐτοῦ Ἀσκληπιάδη.

Ἐξ ἄλλου, ἡ ἀναγνώριση ἀρχαιόθεν τῆς ἐξαίρετης ἀξίας του ὡς ἱατροῦ καὶ ὡς σοφοῦ ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὴ μνημία μὲ σεβασμὸ τοῦ ὀνόματός του σὲ κείμενα τῶν δύο κλασσικῶν φιλοσόφων.

Ὁ Πλάτων (*Πρωταγόρας* 311 bc), καθὼς καὶ ὁ Ἀριστοτέλης (*Πολιτικά* 1226 a 15) μνημονεύουν τὸν Ἱπποκράτη ὡς τὸν ἱατρὸ κατ' ἐξοχὴν. Ἀλλὰ ὁ Πλάτων ἀναφέρεται εἰδικώτερα στὴν αὐθεντία, ἐπιβλημένη τότε ἤδη, τοῦ Ἱπποκράτους ὡς πρὸς τὴ μέθοδο γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ γνώση τοῦ ἀνθρώπινου σώματος (*Φαῖδρος* 270 c), καθὼς ἄλλωστε ἦταν καὶ μέγας θαυμαστής του, κατὰ Γαληνόν («ζηλωτὴς ὢν Ἱπποκράτους ὁ Πλάτων εἶπερ τις καὶ ἄλλος...»).

* * *

Ἡ ἀνακοίνωση αὐτή, γιὰ νὰ εἶχε ἰδεατὴ πληρότητα, θὰ ἔπρεπε νὰ παρουσιάζει ὅλες τὶς ἀπόψεις τοῦ προσδιορισμοῦ τῆς ἐπιστημοσύνης τοῦ Ἱπποκράτους ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ φιλοσοφία τῆς ἐποχῆς του, καθὼς καὶ ὀλόκληρὴ τὴν ἰδική του συμβολὴ στὴ σύγχρονη καὶ μεταγενέστερή του ἐλληνικὴ φιλοσοφία. Ἡ κατάσταση ὅμως ἀκόμη τῆς φιλολογικῆς ἢ καὶ τῆς ἱστορικῆς ἐρευνας γιὰ τὸ ἔργο καὶ τὸν βίον τοῦ Ἱπποκράτους¹, καὶ μόνη αὐτή, δὲν ἐπιτρέπει τόσο φιλόδοξη ἐπιδίωξη. Θὰ περιορισθοῦμε ἄρα στὰ ἐφικτά.

1. Πολλοὶ ἀκόμη δὲν συμφωνοῦν ὡς πρὸς τὴν γνησιότητα πολλῶν ἔργων τῆς Ἱπποκρατικῆς συλλογῆς. Βλ. Jones, *Hippocrates*, I, Loeb Classical Library, 1923, σ. XXXV,

* * *

Ἀξίζει νὰ σχολιασθεῖ ὁ πρῶτος ἀφορισμὸς ἀπὸ τὸ ἔργο τῆς Ἱπποκρατικῆς Συλλογῆς *Ἀφορισμοί*: «ὁ βίος βραχύς, ἡ δὲ τέχνη μακρή, ὁ δὲ καιρὸς ὀξύς, ἡ δὲ πεῖρα σφαλερὴ, ἡ δὲ κρίσις χαλεπὴ». Εἶναι ὁ ἀφορισμὸς αὐτὸς ἀπόσταγμα σοφίας γιὰ τὴν ὑπάρξη καὶ τὴ δράση τοῦ ἀνθρώπου καὶ δείχνει διορατικότητα καὶ μετριοφροσύνη φιλοσόφου.

Ἡ φράση «ὁ βίος βραχύς» προσφέρεται σὲ διπλῇ ἐρμηνείᾳ: εἴτε ἀναφορικὰ πρὸς τὶς ἄπειρες διαστάσεις τοῦ σύμπαντος, καθὼς ἡ διάρκεια τῆς ζωῆς κάθε ἀνθρώπου φαίνεται σὰν ἐλάχιστο κάτι, συγκριτικὰ πρὸς τοὺς ἀναρίθμητους αἰῶνες τῆς διάρκειας τοῦ σύμπαντος, εἴτε ἀναφορικὰ πρὸς τὴν ἀπεραντοσύνη τῆς ἀποστολῆς τοῦ ἀνθρώπου, ἀντίκρουστὰ αἰτήματα καὶ προβλήματα, ὅσα ἐμπρὸς στὴ συνείδησή του ἀποκαλύπτει ἡ ἐλευθερία του².

Τὸ δεύτερο αὐτὸ νόημα τῆς φράσης «ὁ βίος βραχύς» τονίζεται ἀπὸ τὴν ἀκόλουθὴ τῆς φράσης «ἡ δὲ τέχνη μακρή».

Μὲ τὴ φράση αὐτὴ ἐκφράζεται σεβασμὸς πρὸς τὴν «τέχνην», ἐννοημένη καὶ ὡς ἐπιστήμη, καὶ ἀναγνωρίζεται ἡ ἄπειρη μεγαλοσύνη της, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀδυναμία τοῦ ἀνθρώπου νὰ τὴν κατακτήσει ὀλικά, ὅπως καὶ τὸ χρέος τοῦ λειτουργοῦ της νὰ ἀφιερῶσει ὅλες τὶς δυνάμεις του σ' αὐτὴν σὰν μαθητευόμενος διὰ βίου.

Ὁ συνδυασμὸς τῶν δύο αὐτῶν φράσεων ἀποτελεῖ κλασσικὴ ἔκφραση τῆς ἐξουθενωτικῆς σχεδὸν γιὰ τὸν ἄνθρωπο ἀσυμμετρίας τῶν συστατικῶν τῆς «τέχνης» νοημάτων καὶ προβλημάτων πρὸς τὸν χρόνον τοῦ καὶ τὶς δυνάμεις του.

Ἀξίζει ὅμως νὰ ὑπενθυμίσουμε ὅτι πρὶν ἀπὸ τὸν Ἱπποκράτη ὁ Πρωταγόρας εἶχε δηλώσει: «περὶ μὲν θεῶν οὐκ ἔχω εἰδέναι οὔθ' ὡς εἰσὶν οὔθ' ὡς οὐκ εἰσὶν οὔθ' ὅποιοι τινὲς ἰδέαν. πολλὰ γὰρ τὰ κωλύοντα εἰδέναι, ἢ τ' ἀδηλότης καὶ βραχύς ὢν ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου» (Diels-Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, 4).

Ἡ λέξη «καιρός», ἡ μοναδικὰ ἐκφραστικὴ ἐλληνικὴ αὐτὴ λέξη, ἡ δυσμετάφραστη γαλλικά, βρίσκεται ἤδη στοὺς προγενέστερους τοῦ Ἱπποκράτους Ἑλληνες ποιητὲς καὶ συγγραφεῖς. Ἀλλὰ ὁ κορυφαῖος αὐτὸς ἐκπρόσωπος τῆς Ἱατρικῆς προίκισε τὴ λέξη αὐτὴ μὲ νόημα σχετικὸ πρὸς τὸν ἱατρικὸ χρόνον, δηλαδὴ ὥστε νὰ σημαίνει τὴν κρίσιμη στιγμὴ τοῦ χρόνου γιὰ τὴν εὐστοχη ἐπέμβαση τοῦ ἱατροῦ. Ἡ εἰδικὴ αὐτὴ ἐννοια ὀρισμένης χρονικῆς στιγμῆς, ποὺ εἶναι πρόσφορη γιὰ δράση ἄμεση μὲ δυνατότητα ἐπιτυχίας,

Pohlenz *Hippokrates und die Begründung der wissenschaftlichen Medizin*, 1938, σσ. 1-2, Λυπουρλή, *Ἱπποκρατικὴ Ἱατρική*, 1983, σσ. 56 κ.ἐπ.

2. Βλ. Despotopoulos, *Études sur la liberté*, 1974, σσ. 20 κ.ἐπ.

καὶ ποὺ ἡ ἀπώλειά της ἀπὸ τὸν ἀρμόδιο γιὰ τὴ δράση αὐτὴ συνεπάγεται ἀφανισμό τῆς δυνατότητας ἐπιτυχίας —καὶ αὐτὸ ἀκριβῶς ἐκφράζεται καὶ τονίζεται μὲ τὴ φράση τοῦ Ἱπποκράτειου ἀφορισμοῦ «ὁ δὲ καιρὸς ὀξύς»—, ξαναβρίσκεται καὶ στὰ κείμενα τῶν φιλοσόφων, καὶ ἰδιαίτερα τοῦ Πλάτωνος (*Πολιτεία* 370 b, *Φαῖδρος* 272 a, *Πολιτικός* 284 e, *Νόμοι* 709 bc, *Ἑβδόμη Ἐπιστολή* 326 a, 327 e). Ἐφεξῆς, ἡ φιλοσοφικὴ αὐτὴ ἔννοια, ἡ ἐκφρασμένη μὲ τὴ λέξη «καιρός», ἐνέχει κάτι σὰν εἰδοποίηση γιὰ τὴν κρίσιμη σπουδαιότητα, ποὺ ἔχουν οἱ διάφορες στιγμὲς τοῦ χρόνου γιὰ τὴν ἐπιτυχία ἢ τὴν ἀποτυχία τῶν πράξεων³, — ὅποιο καὶ ἂν εἶναι τὸ πεδίο τους: γεωργία ἢ ναυσιπλοΐα, ἱατρικὴ ἢ πολιτικὴ, εἴτε ὅποιο ἄλλο.

Οἱ δύο ἄλλες φράσεις, «ἡ δὲ πείρα σφαλερὴ», «ἡ δὲ κρίσις χαλεπὴ», περιέχουν βαρυσήμαντη ὁμολογία μὲ κῦρος βέβαιο στὸ πεδίο τῆς ἱατρικῆς, ἀλλὰ καὶ στὸ εὐρύτερο πεδίο τῆς γνωσιολογίας καὶ τῆς πραξιολογίας.

Κατὰ Ἱπποκράτη —ὅπως ὁ στοχασμὸς του προσφέρεται νὰ ἐρμηνευθεῖ—, ἡ εὐστοχία στὴ λύση τῶν πρακτικῶν προβλημάτων, πάντοτε συγκεκριμένων, ἐξαρτᾶται ἀπὸ ἀστάθμητους παράγοντες ἢ καὶ ἀπὸ ἀπρόβλεπτα συμβάντα μελλοντικά. Ἐκδηλῇ ἡ ἐξάρτηση αὐτὴ εἶναι στὸ πρόβλημα τῆς θεραπείας συγκεκριμένου ἀρρώστου. Ὁ ἱατρὸς διαθέτει βέβαια τὴν «ἐμπειρία», τὴν ἐνσωματωμένη στὴν ἐπιστήμη («τέχνη») του. Ἡ «ἐμπειρία» ὅμως αὐτὴ ἔχει συγκροτηθεῖ ἀπὸ τὴ σύνθεση τοῦ μέσου ὁροῦ τῶν δεδομένων, τῶν συλλεγμένων μὲ παρατηρήσεις διαφόρων περιπτώσεων ἀσθενῶν, ἄρα δὲν καλύπτει κατ' ἀνάγκην τὰ ἰδιαίτερα στοιχεῖα ὅσα ἐνέχει ἡ κατάσταση τοῦ ἐνώπιον τοῦ ἱατροῦ σὲ ὀρισμένη στιγμὴ συγκεκριμένου ἀρρώστου. Κατὰ συνέπεια ὑπάρχει τὸ ἐνδεχόμενο πάντοτε νὰ παρασυρθεῖ ὁ ἱατρὸς σὲ βαρὺ σφάλμα, μὲ τυχὸν ἐφαρμογὴ στὴν προκείμενη περίπτωσι ἀσθένειας ἀπρόσφορου κανόνα θεραπευτικοῦ, δηλαδὴ προερχόμενου ἀπὸ τὴν ἱατρικὴ «ἐμπειρία» καὶ ὅμως ἀκατάλληλου νὰ ὑπαγορεύσει θεραπεία τοῦ ἀρρώστου ὀρθή, ἀπὸ ἔλλειψη προσαρμογῆς στὰ ἰδιαίτερα στοιχεῖα τῆς πορείας τῆς ἀσθένειάς του. Μὲ τέτοια ἔννοια ἡ «ἐμπειρία» χαρακτηρίζεται «σφαλερὴ».

Καὶ ἀξίζει νὰ ὑπομνησθεῖ, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης στὴν ὑποθεμελιωτικὴ τῆς Ἠθικῆς πραξιολογία του θὰ δηλώσει: ἡ ἀπόφασις γιὰ τὸ πρακτέον ἀντίκρου σὲ ὀρισμένη κατάσταση δὲν παρέχεται σὰν ἔτοιμη συνταγὴ ἀπὸ καμμιὰ «τέχνη», ἀλλὰ πρέπει ὁ ἴδιος ὁ «πράττων» κάθε φορὰ νὰ διερευνήσῃ τί ἐπιβάλλουν οἱ περιστάσεις, ὅπως ὁ ἱατρὸς καὶ ὁ κυβερνήτης πλοίου («πᾶς ὁ περὶ τῶν πρακτικῶν λόγος τύπῳ καὶ οὐκ ἀκριβῶς ὀφείλει λέγεσθαι... ἔτι μᾶλλον

3. Βλ. καὶ Ἀναξάρχου: «χρὴ δὲ καιροῦ μέτρα εἰδέναι· σοφίης γὰρ οὗτος ὁρος. οἱ δὲ ἔξω καιροῦ ῥῆσιν ἀείδουσιν, κἂν πεπνυμένοι ἀείδωσι, οὐ τιθέμενοι ἐν σοφίῃ γνώμην αἰτίην ἔχουσι μωρίας» DK 72 B 1.

ὁ περὶ τῶν καθ' ἕκαστα λόγος οὐκ ἔχει τὰκριβές. οὔτε γὰρ ὑπὸ τέχνην οὔθ' ὑπὸ παραγγελίαν οὐδεμίαν πίπτει, δεῖ δ' αὐτοὺς αἰεὶ τοὺς πράττοντας τὰ πρὸς τὸν καιρὸν σκοπεῖν» (*Ἠθικὰ Νικομάχεια* 1104 a 6-10).

* * *

Ἡ ἀναγνώριση, ὅτι ἡ «κρίσις» τοῦ ἱατροῦ, ἡ διάγνωση δηλαδή καὶ ἡ ἀπόφαση γιὰ θεραπευτικὴ ἐπέμβαση, ἀντίκρυ στήν κατάσταση τοῦ κάθε φορά προκείμενου ἀρρώστου, εἶναι «χαλεπή», ὁδήγησε καὶ στὴ διακήρυξη ὅτι «βέλτιστον δέ ἐστὶν τὸ προσωτάτω τοῦ ἀνεπιτηδείου ἀπέχον» (*Περὶ τῆς ἀρχαίης ἱητρικῆς* 55, 14-15· πρβλ. 41, 23-25), δηλαδή ὅτι κάθε φορά τὸ καλύτερο εἶναι ὅ,τι ἀπέχει πρὸς τοῦ ἀπὸ τὸ ἄστοχο.

Στὸ χωρίο αὐτὸ δείχνεται ἡ μετριοφροσύνη, ἡ ἀπότοκη τῆς ἱατρικῆς αὐτογνωσίας, καὶ ἐκφράζεται πολὺς σκεπτικισμός, ἂν ἡ ἱατρικὴ «τέχνη» εἶναι ἱκανὴ πρὸς καθοδήγηση τοῦ ἱατροῦ μὲ ἀσφάλεια, ὥστε αὐτὸς νὰ ἐφεύρει κάθε φορά πρόσφορη θεραπεία τοῦ ἀρρώστου. Ἀπὸ τὸν σκεπτικισμόν αὐτὸν ἐξηγεῖται ἡ ὅχι δίχως ἐγκαρτέρησης ἱκανοποίηση μὲ θεραπευτικὴ ἀγωγή πρὸς ἀπλῶς δὲν εἶναι ὁλωσδιόλου ἄστοχη. Αὐτὸ πρακτικὰ σημαίνει ἡ φράση «τὸ καλύτερο εἶναι ὅ,τι ἀπέχει πρὸς τοῦ ἀπὸ τὸ ἄστοχο».

Καὶ ἰδοῦ, πάλι, τί θὰ γράψει ὁ Ἀριστοτέλης καταληκτικά, ὅταν ἀναλύει τὴ μέθοδο γιὰ τὴν ἀνακάλυψη κάθε φορά τῆς ἐπιταγῆς τῆς ἠθικῆς ἀρετῆς ἀντίκρυ σὲ ὀρισμένην κατάσταση: «ἀλλ' ὁ μὲν μικρὸν τοῦ εὖ παρεκβαίνων οὐ ψέγεται, οὔτ' ἐπὶ τὸ μᾶλλον οὔτ' ἐπὶ τὸ ἥττον» (*Ἠθικὰ Νικομάχεια* 1109 b 17-20· πρβλ. 1126 a 35-36).

* * *

Στὴν ἐποχὴ τοῦ Ἱπποκράτους δὲν διέθεταν ὄργανα γιὰ μετρήσεις, κατὰλληλα νὰ δώσουν ἀκριβῆ ἐκφραση τῶν συμπτωμάτων τῆς ἀσθένειας. Ἦταν ὑποχρεωμένοι λοιπὸν νὰ περιορίζονται σὲ ποιοτικὴ ἐκτίμηση μὲ ἀναφορὰ εἰς «τοῦ σώματος τὴν αἴσθησιν», ὥστε καὶ σὲ κατὰ προσέγγιση⁴ γνώση τῶν συμπτωμάτων τῆς ἀσθένειας. Καὶ αὐτὸ εἶναι μία ἐπὶ πλέον ἐξήγηση τῆς διακηρυγμένης ἀνοχῆς γιὰ τὰ μικρὰ λάθη τοῦ ἱατροῦ.

Ἰδοῦ χωρίο τοῦ ἔργου τοῦ Ἱπποκράτους *Περὶ τῆς ἀρχαίης ἱητρικῆς* (41, 19-25): «δι' ὧν πολλὸν ποικιλώτερά τε καὶ διὰ πλέονος ἀκριβεῖς ἐστί. Δεῖ γὰρ μέτρου τινὸς στοχάσασθαι· μέτρον δέ, οὐδὲ σταθμόν, οὐδὲ ἀριθμόν οὐδένα ἄλλον, πρὸς ὃ ἀναφέρων εἴσῃ τὸ ἀκριβές, οὐκ ἂν εὐροίης ἄλλ' ἢ

4. Πρβλ. Schuhl, *Platon et la médecine*, R.E.G., 1960, σσ. 74-75, Festugière, ὅπ. ἀν., σ. 43.

τοῦ σώματος τὴν αἴσθησιν⁵. διὸ ἔργον οὕτω καταμαθεῖν ἀκριβέως, ὥστε σμικρὰ ἀμαρτάνειν ἔνθα ἢ ἔνθα· κἂν ἐγὼ τοῦτον τὸν ἱητρὸν ἰσχυρῶς ἐπαινέοιμι τὸν σμικρὰ ἀμαρτάνοντα. Τὸ δ' ἀκριβὲς ὀλιγάκις ἐστὶ κατιδεῖν».

Μὲ τὴν ἐκδήλωση αὐτὴ ἐμπιστοσύνης τοῦ ἱατροῦ πρὸς τὴν «αἴσθησιν» τοῦ σώματος ὡς πηγὴ πληροφοριῶν γιὰ τὴν κατάσταση τῆς υἱείας τοῦ ἀρρώστου, ἡ «αἴσθησις» ἀποκτάει τὸ κῦρος της⁶, γίνεται δηλαδὴ ἀξιόπιστη γιὰ τὴ γνώση. Ὁ Ἱπποκράτης, ἄρα, ἔχει ἀποφασιστικὰ ὑπερβεῖ τὸν σχετικισμό καὶ τὸν ὑποκειμενισμό γιὰ τὴν αἴσθησις, τόσο γνώριμους στοὺς Ἑλλήνες φιλοσόφους τῆς γενεᾶς του καὶ τῆς προηγούμενης γενεᾶς⁷.

Σὲ ἄλλα χωρία τοῦ ἴδιου ἱπποκρατικοῦ ἔργου *Περὶ τῆς ἀρχαίας ἱητρικῆς* (36, 15-37, 4), ἐκφράζεται ἡ πεποίθηση γιὰ τὴν ἐπάρκεια τῆς ἐμπειρικῆς μεθόδου στὴν Ἱατρικὴ⁸, ἀλλὰ καὶ συνάγεται ἀπὸ τὴ βεβαιωμένη αὐτὴ ἐπάρκεια τὸ συμπέρασμα, ὅτι δὲν χρειάζεται καινούργιες «ὑποθέσεις» ἡ Ἱατρικὴ. Ἀκολουθεῖ σύσταση πρὸς τοὺς ἱατροὺς, πρῶτα νὰ μαθαίνουν τὶς ἀνακαλύψεις, τὶς συντελεσμένες ἀπὸ τὴν Ἱατρικὴ μὲ πολλὰς μακροχρόνιες παρατηρήσεις, καὶ μόνο ὕστερα νὰ ἐπιδιώκουν νέες ἱατρικὲς ἀνακαλύψεις. Καὶ δηλώνεται πρὸς αὐτοὺς, ὅτι ἔχουν πιθανότητα νὰ ἐπιτύχουν τέτοιες ἀνακαλύψεις, ἂν διαθέτουν ὑποκειμενικὰ τὴν ἱκανότητα γι' αὐτές, ἂν χρησιμοποιοῦν ὡς ἀφετηρία τὶς συντελεσμένες ἤδη ἀπὸ τὴν «τέχνη» τοὺς ἀνακαλύψεις καὶ ἂν ἀκόμη ἀκολουθοῦν τὶς μακροχρόνια δοκιμασμένες ἀρχὲς καὶ μεθόδους τῆς.

5. Στὸ ἴδιο ἔργο (37 H 10-17), ὁ ἱατρὸς παροτρύνεται νὰ προσπαθεῖ νὰ περιγράψει στοὺς ἀσθενεῖς τὰ συμπτώματα τῆς ἀρρώστιας τους. Ὑπενθυμίζεται, ὅτι οἱ ἀσθενεῖς, οἱ ἀνίδεοι ἀπὸ ἱατρικὴ, δὲν ἔχουν τὴ δυνατότητα νὰ ἐννοήσουν εὐκολὰ πότε ἀρχίζουν καὶ πότε παύουν τὰ πάθη τους οὔτε ποιεῖς εἶναι οἱ ἀληθινὲς αἰτίες γιὰ τὴν αὐξησὶς τους καὶ τὴ μείωσὶς τους. Καὶ ὑποστηρίζεται, ὅτι, ἂν ὁ γνώστης τῶν συμπτωμάτων τῆς ἀρρώστιας τους στὶς τυπικὲς περιπτώσεις τῆς τὰ ἐκθέτει σ' αὐτοὺς, θὰ εἶναι εὐκολο νὰ ἐννοήσουν τὰ ἰδικὰ τους πάθη, καθὼς ἐνθυμοῦνται τότε ἀπλῶς τί ἔχει συμβεῖ σ' αὐτοὺς. Ἀξίζει λοιπὸν νὰ σημειωθεῖ, ὅτι ὁ Πλάτων ἐπίσης συνιστάει στὸν ἱατρὸ παρόμοια στάση ἀντίκρου στὸν ἀρρωστο καὶ τὴ χαρακτηρίζει μάλιστα ὡς μόνη ἄξια ἐλεύθερων ἀνθρώπων (*Νόμοι* 720 κ.ἐπ., 857 c-d.), ἐνῶ ἐξ ἄλλου ὁ ἴδιος σὲ προηγούμενο ἔργο του (*Πολιτεία* 389 b) ἐξουσιοδοτεῖ μᾶλλον τὸν ἱατρὸ νὰ χρησιμοποιεῖ τὸ ψεῦδος ὡς φάρμακο, δηλαδὴ πρὸς ὄφελος τοῦ ἀρρώστου.

6. Πρβλ. Nelly Tsouyopoulos, *Waren die «Priestermediziner» irrational?* (Deutsch-Niederländische Medizinhistorikertreffen, Vorträge, Münster, 1978) σσ. 6 κ.ἐπ.

7. Πρβλ. Festugière, *Hippocrate, L'ancienne Médecine*, 1948, σσ. 59-60, Diller, «Hippokratische Medizin und Attische Philosophie», *Hermes* 80, 1952, σ. 400.

8. Ἀλλὰ μὲ συνδρομὴ τοῦ λογισμοῦ: «ἐγγύς... τοῦ ἀτρεκεστάτου δύνασθαι ἡκεῖν λογισμῷ ἐκ πολλῆς ἀγνωσίης» (*Περὶ τῆς ἀρχαίας ἱητρικῆς* 44 H 5). «λογισμῷ προσήκοντι ζητήσαντες πρὸς τὴν τοῦ ἀνθρώπου φύσιν εὖρον αὐτοὶ οἱ πρῶτοι εὐρόντες (ὅπ. ἀν., 45 H 16-17).

Ἐξ ἄλλου, τὸ νηφάλιο αὐτὸ μάθημα ἐπιστημολογίας, ὅπου ἡ συγκρατημένη αἰσιοδοξία γιὰ τὴν πρόοδο τῆς Ἱατρικῆς συνδυάζεται μὲ τὴν προσήλωσι ἐπίμονα στὶς ὑφιστάμενες ἱατρικὲς γνώσεις, συμπληρώνεται κάπως ἀπὸ τὴν ἐξήγηση τῆς αἰτίας δημιουργίας τῆς Ἱατρικῆς.

Ἡ γένεση τῆς Ἱατρικῆς, ἐννοημένης εὐρύτατα, ἐξηγεῖται ἀπὸ τὴν ἀνάγκη προπάντων νὰ καθορισθεῖ γιὰ τοὺς ἀνθρώπους, εἴτε ἄρρώστους εἴτε ὑγιεῖς, σύστημα διατροφῆς, κατάλληλο πρὸς ἐμπέδωση τῆς ὑγείας τους⁹. Ἡ ἐξήγηση αὐτὴ συμφωνεῖ μὲ τὴν ἀποστολὴ τῆς Ἱατρικῆς, ἀφοῦ ἡ «τέχνη» αὐτὴ «εὐρεῖται ἐπὶ τῇ τοῦ ἀνθρώπου ὑγιείῃ τε καὶ τροφῇ καὶ σωτηρίῃ» (38, 24-25). Καθορισμὸς στοὺς ἀνθρώπους συστήματος διατροφῆς σημαίνει, στὴ συνάρτηση αὐτῇ, ἀποκλεισμὸ τῶν τροφῶν ὅποιες δὲν εἶναι ἀφομοιώσιμες ἀπὸ τὸν ἀνθρώπινο ὀργανισμό, ἀλλὰ ἔχουν μάλιστα καὶ βλαπτικὲς παρενέργειες γι' αὐτόν, εἴτε ὡς ἀπρόσφορες πρὸς τὴν «ἀνθρωπίνην», γενικά, «φύσιν» «διὰ ἀγριότητά τε καὶ ἀκρησίην», ἄρα καὶ στοὺς ὑγιεῖς ἀνθρώπους, εἴτε εἰδικώτερα στοὺς ἄρρώστους «ὄσων ἢ διάθεσις» ἔχει συνέπεια τὴ μὴ ἀφομοίωσή τους ὁμαλά.

Ἀπὸ τὴν Ἱατρικὴ στὴν εὐρύτατη αὐτὴ ἔννοια διακρίνεται ἡ Ἱατρικὴ σὲ πιὸ στενὴ ἔννοια, ἡ ἀσχολούμενη δηλαδὴ μὲ τοὺς ἄρρώστους καὶ μόνη γνώριμη στοὺς πολλοὺς ὡς ἱατρικὴ («τὴν ὁμολογουμένως ἱητρικὴν, τὴν ἀμφὶ κάμνοντας εὐρημένην» 39, 6-7). Ὡς αἰτία γιὰ τὴ γένεση τῆς «ὁμολογουμένως ἱητρικῆς» προβάλλεται ὁ διαφορισμὸς τῆς τροφῆς καὶ τῆς διαίτης τῶν ἄρρώστων ἀπὸ τὴν τροφὴ καὶ δίαιτα τῶν ὑγιῶν, δηλαδὴ τῶν κατάλληλων γιὰ τοὺς ἄρρώστους ἀπὸ τὶς κατάλληλες γιὰ τοὺς ὑγιεῖς: «οὐτ' ἂν εὐρέθη ἡ τέχνη ἢ ἱητρικὴ, οὐτ' ἂν ἐζητήθη (οὐδὲν γὰρ αὐτέης ἔδει), εἰ τοῖσι κάμνουσι τῶν ἀνθρώπων τὰ αὐτά... ἅπερ οἱ ὑγιαίνοντες ἐσθίουσί τε καὶ πίνουσι καὶ τᾶλλα διαιτέονται, ξυνέφερε, καὶ εἰ μὴ ἦν ἕτερα τουτέων βελτίω».

Ὡς χαρακτηριστικὲς τῆς «ὁμολογουμένως ἱατρικῆς» ιδιότητες ἐμφανίζονται ὅτι εἶναι πολυειδέστερη καὶ ποικιλώτερη καὶ ὅτι ἀπαιτεῖ μεγαλύτερη ἐπιμέλεια («πλέον τό γε εἶδος, καὶ ὅτι ποικιλώτερον, καὶ πλέονος πραγματείας», 40, 21-22).

Τὸ ἱποκρατικὸ αὐτὸ θεώρημα γιὰ τὴ γένεση τῆς ἱατρικῆς, ὅπου ὡς πρώτη αἰτία της παρουσιάζεται ἡ «ἀνάγκη» («Νῦν δ' αὐτὴ ἡ ἀνάγκη ἱητρικὴν ἐποίησε ζητηθῆναι τε καὶ εὐρεθῆναι ἀνθρώποισιν»), συγκλίνει πρὸς τὸ θεώρημα τοῦ φιλοσόφου Δημοκρίτου γιὰ τὴ γένεση τοῦ πολιτισμοῦ, ὅπου ἐπίσης ἐξαίρεται ἡ συμβολὴ τῆς «ἀνάγκης» ἢ τῆς «χρείας» γιὰ τὴ γέννηση καὶ τὴν ἀνάπτυξη τῶν στοιχείων τοῦ πολιτισμοῦ¹⁰.

9. Πρβλ. Gomperz, *Griechische Denker*, 1922⁴, I, σ. 246.

10. Βλ. Δεσποτοπούλου *Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας κατὰ Δημόκριτον*, 1983, σ. 17, σ. 23. Πρβλ. Πλάτωνος *Πολιτικός* 274 c.

* * *

Ἴδου ὅμως καὶ ἄλλο χωρίο τοῦ ἱπποκρατικοῦ ἔργου *Περὶ τῆς ἀρχαίας ἱητρικῆς* (51, 9 κ.έπ.): «Λέγουσι δέ τινες καὶ ἱητροὶ καὶ σοφισταὶ ὡς οὐκ ἔνι δυνατόν ἱητρικὴν εἰδέναι ὅστις μὴ οἶδεν ὃ τι ἐστὶν ἄνθρωπος. ἀλλὰ τοῦτο δεῖ καταμαθεῖν τὸν μέλλοντα ὀρθῶς θεραπεύσειν τοὺς ἀνθρώπους. Τείνει δὲ αὐτέοισιν ὁ λόγος ἐς φιλοσοφίην, καθάπερ Ἐμπεδοκλῆς ἢ ἄλλοι¹¹ οἱ περὶ φύσιος γεγράφασιν ἐξ ἀρχῆς ὃ τι ἐστὶν ἄνθρωπος, καὶ ὅπως ἐγένετο πρῶτον καὶ ὅπως ξυνεπάγη. Ἐγὼ δὲ τουτέων μὲν ὅσα τινὶ εἴρηται σοφιστῇ ἢ ἱητρῷ ἢ γέγραπται περὶ φύσιος, ἥσσον νομίζω τῇ ἱητρικῇ τέχνῃ προσήκειν ἢ τῇ γραφικῇ. Νομίζω δὲ περὶ φύσιος γινῶναι τι οὐδαμόθεν ἄλλοθεν εἶναι ἢ ἐξ ἱητρικῆς. Τοῦτο δὲ οἶόν τε καταμαθεῖν, ὅταν αὐτέην τις τὴν ἱητρικὴν ὀρθῶς πᾶσαν περιλάβῃ· μέχρι δὲ τουτέου πολλοῦ μοι δοκέει δεῖν. λέγω δὲ τὴν ἱστορίην ταύτην εἰδέναι ἄνθρωπος τί ἐστι, καὶ δι' οἷας αἰτίας γίνεται, καὶ τᾶλλα ἀκριβέως».

Στὸ χωρίο αὐτὸ ἐκφράζεται ἡ αὐτεμπιστοσύνη τῆς ἱατρικῆς¹², ἡ αὐτοπεποίθηση γιὰ τὴν ἀνεξαρτησία της καὶ τὸ προβάδισμά της πρὸς τὴ φιλοσοφικὴ ἀνθρωπολογία ἢ καὶ τὴ φιλοσοφία γενικά, προπάντων ὅμως ἡ πολὺ ἐξωθημένη ἀντίθεση μεταξὺ ἱατρικῶν σχολῶν μὲ τάσεις διάφορες, καὶ ἰδιαίτερα ἡ σχηματικὰ ἐννοημένη ἀντίθεση μεταξὺ δύο μεθόδων ἔρευνας γιὰ τὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου: εἴτε ἀφηρημένος λογισμὸς γύρω ἀπὸ τὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου μὲ κάποιαν ἐφαρμογὴ ἀρχῶν τῆς κοσμολογίας, μέθοδος συρρικνωτικὴ ἄμετρα τῆς ἀρχικῆς αἰτίας τῶν ἀσθενειῶν καὶ τοῦ θανάτου τῶν ἀνθρώπων («ἐς βραχὺ ἄγοντες τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτίας τοῖσιν ἀνθρώποισι τῶν νούσων τε καὶ τοῦ θανάτου», 38, 4-5), εἴτε συγκεκριμένες παρατηρήσεις τῶν φαινομένων τοῦ ἀνθρώπινου ὀργανισμοῦ, μέθοδος χορηγικὴ τῆς πιθανότητας νὰ κατανοηθεῖ ἡ περίπλοκη σύστασή του καὶ νὰ γνωσθοῦν οἱ αἰτίες τῶν ἀσθενειῶν.

Σὲ ἄλλο ἔργο τῆς Ἱπποκρατικῆς Συλλογῆς, στὸ περίφημο *Περὶ ἀέρων καὶ ὑδάτων καὶ τόπων*, τὸ πεδίο ἔρευνας τῆς ἱατρικῆς ἐμφανίζεται νὰ ἐκτείνεται πέρα πολὺ ἀπὸ τὸν ἀνθρώπινο ὀργανισμό ἀπλῶς. Ὁ ἱατρὸς πρέπει νὰ διερευνᾷ τὴν τοποθεσίαν τοῦ κάθε κατοικημένου χώρου, τὸ πόσιμο ὕδωρ τὸ διαθέσιμο γιὰ τοὺς κατοίκους του, καθὼς καὶ τοὺς ἐπικρατέστερους ἀνέμους τῆς περιοχῆς καὶ τὰ ἄλλα μετεωρολογικὰ στοιχεῖα, πάντοτε ὅμως σχετικὰ μὲ τὶς ἐπιδράσεις τους ἐπάνω στὴν ὑγείαν τῶν κατοίκων, χωρὶς ἐξ ἄλλου

11. Οἱ «ἄλλοι» αὐτοὶ εἶναι πιθανότατα ὁ Διογένης ὁ Ἀπολλωνιάτης, ὁ Ἀρχέλαος ὁ Ἀθηναῖος, ὁ Ζήνων ὁ Ἐλεάτης, ἢ καὶ ὁ Ἀναξαγόρας ὁ Κλαζομένιος, ἢ ἀκόμη ὁ Ἴππων ὁ Σάμιος καὶ ὁ Πέτρος ὁ Αἰγινήτης. Πρβλ. Festugière, ὅπ. ἀν., σσ. 58-59.

12. Πρβλ. Gomperz, ὅπ. ἀν., σ. 245.

νά παραμελεῖ τὴ μελέτη καὶ τοῦ ἰδιαίτερου τρόπου ζωῆς τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν¹³, ὅχι ἀναγκαστικὰ προσδιορισμένου ἀπὸ τὶς ὑπαγορεύσεις τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος.

* * *

Ἀλλὰ ἡ ἐλληνικὴ ἱατρικὴ εἶχε ἤδη ἀναπτυχθεῖ σημαντικὰ πρὶν ἀπὸ τὸν Ἱπποκράτη καὶ οἱ πρωτοποριακοὶ ἐκπρόσωποί της ἦταν ἄνδρες μὲ προικισμό ἐξοχο, φιλόσοφοι καὶ ἱατροὶ ἀχώριστα, ἢ καὶ μαθηματικοί, ὅπως ὁ Ἐμπεδοκλῆς καὶ ὁ Ἀλκμαίων¹⁴ κατ' ἐξοχὴν ἢ καὶ ὁ Φιλόλαος.

Ἀναμφισβήτητο εἶναι, ὅτι ἡ ἐλληνικὴ ἱατρικὴ μὲ τὸν Ἱπποκράτη ὡς τὸν μεγαλύτερο ἐκπρόσωπό της ἔχει τὸ μοναδικὸ ἐπίτευγμα στὸ ἐνεργητικὸ της, ὅτι κατόρθωσε τὴν ἀπελευθέρωσή της ἀπὸ ἀρχαῖες ἀθλιότητες καὶ δουλεῖες καταγωγῆς μαγικῆς¹⁵, μὲ τὴν ἐφεύρεση καὶ θέσπιση μεθόδων διαγνώσεων καὶ θεραπείας τῆς ἀσθένειας, λογικῶν καὶ θετικῶν, ὅπου συνδυάζονται πρόσφορα ἢ παρατήρηση καὶ ἡ ἀνάλυση, ἡ ἐμπειρία καὶ ἡ ὑπόθεση¹⁶.

Ἀληθεύει, ὅτι δίχως τὴν εἰσφορὰ τῶν ἀνθρωπολογικῶν ἐρευνῶν, τῶν διεξαγόμενων τότε μὲ πνεῦμα ἐπιστημονικὸ στὸ χῶρο τῆς Ἱατρικῆς δὲν θὰ εἶχε τὴ δυνατότητα ἡ φιλοσοφία νὰ συλλάβει κάπως ὀρθὰ τὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου. Ἀληθεύει ὅμως ἐπίσης, ὅτι καὶ ἡ Ἱατρικὴ δὲν θὰ εἶχε τὴ δυνατότητα γιὰ τὴ χειραφέτηση αὐτὴ ἀπὸ τὴ μαγεία καὶ γιὰ τὴν ἀπόκτηση μεθόδων ἐπιστημονικῶν, δίχως τὶς βασικὲς ἐπιτεύξεις τῶν πρώτων Ἑλλήνων φιλοσόφων, ἐξηγητικὲς τῶν φαινομένων τοῦ κόσμου, ἢ καὶ βεβαιωτικὲς τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου¹⁷.

Ἰδιαίτερα, ἡ προσεκτικὴ παρατήρηση τῶν φαινομένων τοῦ ἀνθρώπινου ὁργανισμοῦ, τῆς μεταξὺ τους διαδοχῆς καὶ τῶν φυσικῶν τους αἰτίων, προϋποθέτει νὰ ἔχει τὴν πεποίθηση ὁ παρατηρητής, ὅτι τὰ συστατικὰ τῆς ὁργανικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου γεγονότα ὑπακούουν σὲ κάποιου εἶδους αἰτιότητα καὶ δὲν εἶναι ἀπλῶς τυχαῖα.

Ἡ πεποίθηση ὅμως αὐτὴ δὲν εἶναι κάτι ἀφ' ἑαυτοῦ δοσμένο στὴν ἀνθρώπινη σκέψη καὶ μᾶλλον δὲν ὑπῆρχε, τουλάχιστον καθαρὰ, στὴν προγε-

13. Ὁ Πλάτων ἐπίσης θεωρεῖ τὸν τρόπο ζωῆς τῶν ἀνθρώπων ὡς ἀποφασιστικὸ παράγοντα γιὰ τὴν κατάσταση τῆς υγείας τους.

14. Ἡ ἐπίδραση τοῦ Ἀλκμαίωνος στὸν Ἱπποκράτη φαίνεται νὰ ὑπῆρξε ἰδιαίτερα σημαντικὴ. Βλ. Pohlenz, ὁπ. ἀν., σσ. 37 κ.ἐπ.

15. Πρβλ. Pohlenz, ὁπ. ἀν., σσ. 81-82.

16. Πρβλ. Chevalier, *Histoire de la pensée*, I, 1955, σ. 111.

17. Βλ. κλασσικὴ ἐκφρασή της ἀπὸ τὸν Δημόκριτο: «ἄνθρωποι τύχης εἰδῶλον ἐπλάσαντο πρόφασιν ἰδίης ἀβουλίας· βαιὰ γὰρ φρονήσει τύχη μάχεται, τὰ δὲ πλεῖστα ἐν βίῳ εὐζύνετος ὀξυδερκεῖη κατιθύνει» (Diels, *Vorsokratiker* B 119).

νέστερη τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας νοοτροπία τῆς ἀνθρωπότητας, πρὶν δηλαδὴ προβληθεῖ καὶ βαθμιαῖα ἐπιβληθεῖ μὲ τὴ σύλληψη τοῦ κόσμου ἀπὸ τοὺς πρώτους Ἑλληνες φιλοσόφους. Χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι ὁ Λεύκιππος αἰσθάνθηκε τὴν ἀνάγκη νὰ διατυπώσῃ τὸν ἀφορισμό: «οὐδὲν χρῆμα μάτην γίγνεται, ἀλλὰ πάντα ἐκ λόγου τε καὶ ὑπ' ἀνάγκης»¹⁸.

* * *

Ἐξ ἄλλου, ἀπὸ τὸν Ἱπποκράτη ἢ ἔστω ἀπὸ τὰ κείμενα τῆς Ἱπποκρατικῆς Συλλογῆς προέρχονται ἄμεσα ἢ ἔμμεσα δυὸ σπουδαιότατες γιὰ τὶς ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου ἔννοιες, ἐκφρασμένες, καὶ στὶς ξένες γλῶσσες, μὲ τὶς ἐλληνικὲς λέξεις «κρίσις» καὶ «ἰδιοσυγκρασία».

Ἡ λέξη «κρίσις», ἥδη στὸ Θουκυδίδη, προπάντων ὅμως στὸν Ἱπποκράτη, εἶχε ἀποκτήσῃ νόημα διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ ἀρχικό, ἢ μᾶλλον ἰδιαίτερο, κατὰ προέκταση, ἀλλοιωτικὴ του, μὲ τὴ χρήση τῆς σὲ ὁρισμένα σύνολα γεγονότων, ὅπως ὁ πόλεμος εἴτε ἢ ἀρρώστια· εἶχε φτάσῃ δηλαδὴ νὰ σημαίνει φάση τοῦ πολέμου ἢ τῆς ἀρρώστιας, ἀποφασιστικὴ γιὰ τὴν ἔκβασή τους. Ὑστερα λοιπὸν ἀπὸ ἀναγέννηση τῶν Ἱπποκρατικῶν σπουδῶν, στοὺς νεότερους χρόνους, ἡ λέξη αὕτη ἐμφανίζεται φορτισμένη μὲ νόημα πιὸ εἰδικὸ ἀκόμη, πολὺ γνώριμο στὴν ἐποχὴ μας. Σὲ κείμενα τοῦ δεκάτου ὀγδόου ἡδη αἰῶνα βρίσκονται, καὶ πολὺ συχνὰ στὸν δεκάτο ἑνατο αἰῶνα, οἱ εὐρύτατα διαδομένες στὸν εἰκοστὸ αἰῶνα ἐκφράσεις «οἰκονομικὴ κρίση», «πολιτικὴ κρίση»¹⁹ καὶ ἄλλες παρόμοιες.

Ἡ ἐλληνικὴ λέξη «κρῆσις» (στὴν ἰωνικὴ διάλεκτο «κρήσις») σημαίνει ἀνάμιξη, προπάντων ὑγρῶν. Ἡ ἐπίσης ἐλληνικὴ στὴ ρίζα τῆς λέξης «ἰδιοσυγκρασία», σχηματισμένη ἀπὸ τὴν ἔνωση τῶν λέξεων «σύγ-κρασις» καὶ «ἰδιος», σημαίνει ἐπίσης ἀνάμειξη, ἀλλὰ μὲ τρόπο ἰδιαίτερο καὶ ὥστε νὰ προσιδιάζει στὸν φορέα τῶν ἀναμειγμένων στοιχείων. Οἱ δύο λοιπὸν αὐτὲς

18. Ἐξ ἄλλου, ὁ Ἱπποκράτης, παρὰ τὴν ἐπιμονή του νὰ ἐξηγεῖ τὶς ἀρρώστιες ἀπὸ φυσικὰς αἰτίες καὶ τὴν πολεμικὴ του ἐναντίον τῶν ἐξηγήσεων κάποιας ἀρρώστιας ἀπὸ τὴν κακόβουλη ἐπέμβαση κάποιου θεοῦ, ἐπιτρέπει ὅμως στὸν ἑαυτό του ἐκφράσεις ἐνδεικτικὲς ὅτι ἀναγνωρίζει καὶ τὴ θεία ὄψη τῶν γεγονότων καὶ στοιχείων τοῦ κόσμου τῶν ἀνθρώπων: «ταῦτα δ' ἐστὶ θεῖα... πάντα θεῖα καὶ πάντα ἀνθρώπινα· φύσιν δὲ ἕκαστον ἔχει καὶ δύναμιν ἐφ' ἑωυτοῦ» (*Περὶ ἰερῆς νόσου* 21)· «ἐμοὶ δὲ καὶ αὐτῷ δοκεῖ ταῦτα τὰ πάθεα θεῖα εἶναι καὶ τᾶλλα πάντα καὶ οὐδὲν ἕτερον ἑτέρου θειότερον οὐδ' ἀνθρωπινώτερον, ἀλλὰ πάντα ὁμοῖα καὶ πάντα θεῖα· ἕκαστον δὲ αὐτῶν ἔχει φύσιν τὴν ἑωυτοῦ καὶ οὐδὲν ἄνευ φύσιος γίνεται» (*Περὶ ἀέρων καὶ ὑδάτων καὶ τόπων* 2). Πρβλ. Pohlenz ὅπ. ἀν. σσ. 86 κ.ἐπ., σ. 116, Chevalier ὅπ. ἀν., σ. 111.

19. Πρβλ. Starn, *Historische Aspekte des Krisenbegriffs* (στὸ συλλογικὸ ἔργο τοῦ Jänicke, *Politische Systemkrisen*, 1973), σσ. 59-69.

λέξεις «κρᾶσις» καὶ «ἰδιοσυγκρασία», ἔχουν ἀποκτήσει νόημα εἰδικό, στὰ κείμενα τῆς Ἱπποκρατικῆς Συλλογῆς προπάντων.

Ὁ Ἱπποκράτης καὶ οἱ ἱπποκρατικοί, παρακινημένοι ἐξ ἄλλου ἀπὸ τὴν παράδοση τῶν προσωκρατικῶν φιλοσόφων²⁰ θεωροῦσαν τὸ μεῖγμα τῶν τεσσάρων «χυμῶν» τοῦ ἀνθρώπινου σώματος, δηλαδή τοῦ αἵματος, τοῦ φλέγματος, τῆς ξανθῆς χολῆς καὶ τῆς μαύρης χολῆς, ὡς παράγοντα προσδιοριστικὸ γιὰ τὴν ὑγεία τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀκόμη γιὰ τὴν ψυχοσωματικὴ του σύσταση, ἢ καὶ γιὰ τὶς ἠθικὲς του ιδιότητες. Ἡ χρῆση, λοιπόν, τῶν λέξεων «κρᾶσις» καὶ «ἰδιοσυγκρασία» μόνων, χωρὶς τὴ λέξη «χυμοί», ἀλλὰ μὲ ὑπονόησή της πάντοτε, εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νὰ σημαίνουν οἱ λέξεις αὐτές, μόνες, εἴτε ἡ μία εἴτε ἡ ἄλλη, κάτι σχετικὸ μὲ τὴν ψυχοσωματικὴ σύσταση τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ὄχι μόνον στὰ ἐλληνικά, ὅπου εἶναι πολὺ γνώριμες οἱ ἐκφράσεις «κρᾶσις» καὶ «ἰδιοσυγκρασία» (π.χ. ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἔχει πολὺ καλὴ κράση, ἢ τέτοια εἶναι ἡ ἰδιοσυγκρασία του), ἀλλὰ καὶ οἱ ἀντίστοιχες στὶς ξένες γλῶσσες, π.χ. στὰ γαλλικὰ *tempérament* (κρᾶσις) καὶ *idiosyncrasie*.

Ἀξίζει ἐπίσης νὰ ἐξαρθεῖ ἡ θεωρία τοῦ Ἱπποκράτους γιὰ τὴ σχέση τοῦ κλίματος μὲ τὸν χαρακτήρα τοῦ λαοῦ κάθε χώρας, ἀναπτυγμένη στὸ δεῦτερο μέρος (κεφάλαια 12-24) τοῦ ἔργου *Περὶ ἀέρων, ὑδάτων καὶ τόπων*, ἐμπνευστικὴ γιὰ τὸ θέμα τῆς πηγῆ τοῦ Πλάτωνος ἤδη (*Πολιτεία* 435 e - 436 a, *Νόμοι* 747 d-e) καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους (*Πολιτικά* 1327 b 23-26), καὶ ἀκόμη, διαμέσου αὐτῶν ἢ καὶ ἄμεσα, πολλῶν ἄλλων συγγραφέων ἕως τοὺς νεώτερους χρόνους²¹.

* * *

Ἐχει πολὺ συζητηθεῖ, ἀπὸ φιλολόγους καὶ ἱστορικοὺς τῆς φιλοσοφίας προπάντων, ἡ σημασία τοῦ χωρίου 270 c τοῦ *Φαίδρου*²², ὅπου ὁ Πλάτων ἀναφέρεται παράλληλα στὸν Ἱπποκράτη καὶ στὸν «ἀληθῆ λόγον». Μὲ ὅσα γράφει στὸ χωρίο αὐτό, πιστεύουμε, ὁ Πλάτων ἀπονέμει στὸν Ἱπποκράτη κάπως τὴν πατρότητα εἰδικὰ τῆς μεθόδου, τῆς πρόσφορης γιὰ νὰ κατανοηθεῖ ἡ φύση τοῦ ἀνθρώπινου σώματος, καὶ ἐρμηνεύει τὴ μέθοδο αὐτὴ ὡς γνωσιακὴ λειτουργία μὴ ἀποδοτικὴ δίχως ἀναφορὰ στὴ φύση «τοῦ ὅλου»²³. Ἐπειτα

20. Βλ. Παρμενίδου 17 (Diels, *Vorsokratiker*) καὶ ἄλλα χωρία τους.

21. Πρβλ. Pohlenz ὅπ., ἀν., σσ. 46 κ.έπ.

22. Βλ. Robert Joly, *La question hippocratique et le témoignage du Phèdre*, R.E.G., 1961, σσ. 69-92, Jouanna, *La question hippocratique et Platon*, R.E.G., 1977, σσ. 15-18, ἢ καὶ Diller, «Hippokratische Medizin und Attische Philosophie», *Hermes*, 1952, σσ. 385 κ.έπ.

23. Πρβλ. Robert Joly, ὅπ. ἀν., σ. 76, Jouanna, ὅπ. ἀν., σ. 21.

μάλιστα γενικεύει καὶ συστηματοποιεῖ²⁴ τὴν προκείμενη μέθοδο τοῦ Ἱπποκράτους, καθὼς ἐντάσσει τὸ κύριο στοιχεῖο τῆς καὶ προεκτείνει τὴν ἰσχὺ τῆς, μέσα ἤδη στὸ πλαίσιο τῆς ἰδικῆς του μεθόδου, ὥστε νὰ εἶναι αὐτὴ πρόσφορη γιὰ τὴ μελέτη οἰουδήποτε ἀντικειμένου· μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ παρουσιάζει τὴ συγγένεια²⁵ μεταξὺ τῆς διαλεκτικῆς του ὡς μεθόδου καὶ τῆς μεθόδου τοῦ Ἱπποκράτους²⁶.

Μὲ τὴν ἀναδοχὴ αὐτὴ καὶ ἐπεξεργασία τῆς μεθόδου τοῦ Ἱπποκράτους ἀπὸ τὸν Πλάτωνα διαμορφώθηκε ὀρισμένη φιλοσοφικὴ θεωρία. Καὶ εἶχε ἡ φιλοσοφικὴ αὐτὴ θεωρία σπουδαῖες ἔκτοτε ἀπηχήσεις καὶ ἐφαρμογές, ἀκόμη καὶ στὶς ἐπιστῆμες. Στὸν Πλάτωνα ἤδη καὶ στὸν Ἀριστοτέλη²⁷ προπάντων καὶ σὲ μεταγενέστερους ἕως τὴν ἐποχὴ μας ἐμφανίσθηκε ἡ τάση νὰ μελετᾶται κάθε φαινόμενο ἢ στοιχεῖο, ἰδιαίτερα στὸ πεδίο τῆς ὀργανικῆς ζωῆς καὶ στὸ πεδίο τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας, μὲ ἀναφορὰ στὴ συνάρτησή του πρὸς τὸ «ὅλον» ὅπου ἀνήκει.

Τέλος, τὸ κείμενο τοῦ «Ὁρκου τοῦ Ἱπποκράτους» μὲ τὴν ἠθικὴ του ὀρθότητα καὶ τὴν ἐκφραστικὴ του πυκνότητα, προϋποθέτει ἔκδηλα ἐπηρεασμό, ἄμεσο ἢ ἔμμεσο, ἀπὸ τὴ φιλοσοφία, πυθαγόρεια εἴτε ἄλλη. Ἐπισημαίνομε ἰδιαίτερα τὸν ἀπόλυτο σεβασμὸ τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴ σύλληψή του ἤδη, καθὼς καὶ τὴν ἐπίγνωση τῶν φοβερῶν συνεπειῶν τῆς ἐπιστημοσύνης τοῦ ἱατροῦ γιὰ τὴν ὑγεία καὶ τὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἐπίγνωση αὐτὴ, καθὼς καὶ ὁ σεβασμὸς αὐτός, ἐξηγοῦν, πιστεύομε, καὶ τὶς μεγάλες προφυλάξεις γιὰ τὴν ἀποδοχὴ στὸ ἱατρικὸ λειτούργημα ὑποψηφίων δίχως οἰκογενειακὴ ἱατρικὴ παράδοση, ἐγγυητικὴ τῶν ἠθικῶν τους ἰδιοτήτων, ἀπαραίτητων γιὰ τὴν ἄψογη ἄσκηση τοῦ ἱατρικοῦ λειτουργήματος. Ἡ ἴδια ἐξήγηση ἰσχύει ἴσως καὶ γιὰ τὴν ὑπόσχεση τοῦ ἱατροῦ νὰ μὴ προβαίνει σὲ χειρουργικὲς ἐπεμβάσεις. Ἡ ἄκρα, δηλαδή, εὐσυνειδησία τοῦ ἱατροῦ στὴ θεραπευτικὴ συμπεριφορὰ του πρὸς τὸν ἄρρωστο δὲν ἐπιτρέπει ἐνέργειες ξένες πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴ του ἀρμοδιότητα, ὅπως εἶναι γιὰ τὸν παθολόγο ἱατρὸ οἱ χειρουργικὲς ἐπεμβάσεις. Καὶ εἶναι ὁ «Ὁρκος τοῦ Ἱπποκράτους», νομίζομε, ὁρκος ἱατροῦ παθολόγου. Ἄς μὴν λησμονοῦμε, ὅτι ὁ θρύλος ἔφερε τὸν Ποδαλείριο πρόγονο τοῦ Ἱπποκράτους καὶ ὄχι τὸν Μαχάωνα.

24. Πρβλ. Jouanna, ὅπ. ἀν., σ. 20 κ. ἐπ., Schuhl, *L'oeuvre de Platon*, 1967, σ. 43.

25. Πρβλ. Schuhl, *Platon et la médecine*, R.E.G., 1960, σ. 77, Robert Joly, ὅπ. ἀν., σ. 88, σ. 92.

26. Βλ. καὶ Πλάτωνος, *Συμπόσιον* 186 a, ὅπου ἐκφράζει γνώμη γιὰ τὸν ἔρωτα ὁ ἱατρὸς Ἐρυξίμαχος.

27. Βλ. *Πολιτικά* 1253 a 20. Πρβλ. Πλάτωνος, *Νόμοι* 903 b-d.

* * *

Ὁ Ἱπποκράτης ὑπῆρξε ἡ σύνθεση τῆς μεγαλοφυΐας του καὶ τοῦ μόχθου του καὶ τῆς φιλανθρωπίας του. Ἀλλὰ συμβολὴ ἀποφασιστικὴ γιὰ τὴ διάπλασή του εἶχε καὶ ἡ ἱατρικὴ παράδοση τῆς οἰκογένειάς του καὶ τῆς γενέθλιας περιοχῆς του²⁸, ὅπως καὶ ἡ ἐλληνικὴ φιλοσοφία τῆς ἐποχῆς του.

HIPPOCRATE ET LA PHILOSOPHIE

R é s u m é

Dans cette étude, présentée au Colloque Franco-hellénique «Hippocrate et son héritage» (Lyon, 6-12 octobre 1985), on essaye d'élucider les relations réciproques de la pensée d'Hippocrate et de la philosophie grecque et on commente sous plusieurs aspects des passages du *Corpus* Hippocratique, particulièrement significatifs tant pour la médecine que pour la philosophie.

Au début est mentionné le grand prestige d'Hippocrate chez les Grecs de son siècle et des deux ou trois siècles suivants. Ensuite sont commentées les cinq assertions du célèbre premier aphorisme d'Hippocrate; leur signification philosophique est précisée et des références sont faites à un «fragment» de Protagoras et à des passages de Platon et d'Aristote.

Puis, l'interprétation d'un passage de l'ouvrage hippocratique *De l'ancienne médecine* permet de mettre l'accent sur la modestie du médecin hippocratique quant à ses capacités et de se référer à un passage de *l'Éthique Nicomaque* d'Aristote. Dans ce contexte est rappelée l'appréciation qualitative par les médecins d'alors des symptômes de la maladie, faute d'organes de mesurage aptes à en procurer une appréciation quantitative, et à la suite de cela est relevée la confiance faite par Hippocrate à la «sensation du corps», ce qui au point de vue philosophique signifie une certaine réhabilitation de la sensation en tant que source de la connaissance.

Il suit une sorte d'épistémologie de la médecine, où se combinent un optimisme retenu quant au progrès de celle-ci et un attachement ferme aux connaissances accumulées et aux méthodes éprouvées par son passé; cette épistémologie discrète est complétée par un exposé sur l'orgine et la mission de la médecine. Dans ce contexte une référence est faite à la doctrine de Démocrite sur l'origine de la culture de l'humanité et les conditions de son progrès.

28. Τῆς νήσου Κῶ, ἀλλὰ καὶ τῆς γειτονικῆς πρὸς αὐτὴν πόλεως Κνίδου.

Un autre passage encore du même ouvrage hippocratique *De l'ancienne médecine* est commenté, où s'exprime la fière confiance en soi de la médecine, dont est proclamée la primauté sur la philosophie dans le domaine de l'anthropologie, mais où surtout est décrite la méthode correcte de la recherche médicale, consistant en des observations concrètes des phénomènes de l'organisme humain. En connexion avec cela est évoqué un autre ouvrage hippocratique, le fameux *Sur les airs, les eaux et les lieux*, où il est recommandé au médecin d'étudier les éléments de l'environnement quant à leur importance pour la santé.

Après quoi, on essaie de préciser les relations véritables entre médecine grecque et philosophie grecque et on signale la contribution décisive de l'une et de l'autre au progrès de l'humanité dans le domaine de la culture. Ensuite est expliquée la portée des trois concepts «crise», «tempérament» et «idiosyncrasie», tous les trois provenant du *Corpus* hippocratique. Puis est analysé le sens de l'expression «nature de la totalité» concernant la méthode de connaissance d'après Hippocrate et d'après Platon et ensuite est évoquée son influence sur les penseurs postérieurs, et en particulier sur les adeptes des doctrines «totalistes».

Enfin, sont interprétées et commentées certaines expressions du *Serment d'Hippocrate* et hommage est rendu au génie, au labeur et à la philanthropie du noble enfant de l'île de Cos et héros vénéré de l'humanité.

Athènes

Constantin Despotopoulos